

філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. Ф. Щербачук / Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

11. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 250 S.
12. Kästner E. Fabian / E. Kästner. Die Geschichte eines Moralisten. – Режим доступу : http://lib.ru/INPROZ/KESTNER/fabian_germ.txt_with-big-pictures.html

Стаття надійшла до редакції 5 лютого 2013 року

УДК (811.111'42)

*Людмила Приблуда
(м. Київ, Україна)*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена актуальному питанню сучасної лінгвістики: дослідження художнього дискурсу. Розглянуто різні визначення художнього дискурсу; схарактеризовано зв'язок дискурсу, тексту та висловлення; з'ясовано призначення художнього дискурсу.

Ключові слова: дискурс, художній дискурс, висловлення, текст, постмодернізм.

Статья посвящена актуальному вопросу современной лингвистики: исследованию художественного дискурса. Рассмотрены различные определения художественного дискурса; охарактеризованы связь дискурса, текста и высказывания; выяснено назначение художественного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, художественный дискурс, высказывание, текст, постмодернизм.

The article is devoted to the topical issues of modern linguistics: the study of artistic discourse. Different definitions of artistic discourse were considered, the connection between discourse, text and statement was characterized, the purpose of artistic discourse was found out.

Key words: discourse, artistic discourse, statement, text, postmodernism.

Загальновідомо, що текст є процесом і результатом мовленнєвої діяльності людини. Об'єктом наукового вивчення він став лише в другій половині ХХ століття. Мовознавці виокремлюють широкий та вузький підходи до вивчення тексту. Вузьке тлумачення передбачає виокремлення одиниць тексту, типів міжфразного зв'язку, вивчення композиції, структури тексту. У широкому значенні під текстом розуміють цілісну знакову форму організації мовлення.

Дослідники вказують, що з урахуванням певних умов, текст є дискурсом. О. Переломова зазначає: «Лінгвістичне вивчення тексту, завданням якого є виявлення не лише мовного інвентаря, але й співвідношення власне мовних і позамовних чинників у створенні того чи іншого мовного твору, різноаспектне. Один із напрямів такого аналізу – теорія дискурсу [12, с. 2]».

Одним із перших термін «дискурс» ужив З. Харріс, який в 1952 р. опублікував статтю «Аналіз дискурсу». В цей же час поняття дискурсу сформулював Ю. Хабермас. Під дискурсом дослідник розумів специфічний діалог, в основу якого покладений неупереджений аналіз реальності.

У 70-х рр. терміни «дискурс» і «текст» ототожнювалися. Під впливом концепцій Е. Беневіста та Т. ван Дейка (кінець 70-х – початок 80-х рр.) з'являються тенденції до розмежування цих понять. Так, Е. Беневіст під поняттям «дискурс» розумів мовлення, невіддільне від мовця. Т. ван Дейк стверджував, що текст – це абстрактна конструкція, а дискурс – різні види її актуалізації, які розглядаються з урахуванням екстралінгвістичних чинників.

Серед пріоритетних напрямів текстоцентричних досліджень важлива роль належить створенню типології категорій тексту й дискурсу. Н. Кондратенко виокремлює три групи категорій: основні, внутрішньотекстові та зовнішньотекстові. До основних категорій дослідниця зараховує інформативність і комунікативність. Внутрішньотекстові категорії скеровані всередину тексту і характеризуються зв'язністю, цілісністю, членованістю. Зовнішньотекстові категорії дають змогу тлумачити текст як елемент вербальної комунікації між мовцями та між

текстами. До цієї групи належать референтність, інтерсуб'єктність та інтертекстуальність [10, с. 6].

У сучасній лінгвістиці тексту термін «дискурс» не має однозначного тлумачення. Це пов'язано з тим, що дискурс є предметом міждисциплінарних досліджень і входить до кола інтересів інших дисциплін, а саме: лінгвістики тексту, літературознавства, дискурсології, соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагматики та ін. Визначення поняття «дискурс» пропонувалося як зарубіжними (В. Кох, Е. Беневіст, А. Греймас, П. Серіо, Ж. Курте, Ч. Філлмор, Т. ван Дейк та ін.), так і вітчизняними дослідниками (Н. Арутюнова, В. Костомаров, Н. Бурвіков, М. Димарський та ін.).

Традиційно під терміном «дискурс» розуміють текст, що є результатом цілеспрямованої соціальної дії і текст як сукупність мовних, мовленнєвих, соціокультурних, прагматичних, когнітивних та психічних факторів [1, с. 136–137]. Так, П. Серіо розглядає такі типи дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» (будь-яке конкретне висловлювання); 2) дискурс – це те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність висловлювань; 3) у рамках теорії висловлювання дискурсом називають «ситуацію висловлювання», під якою розуміють суб'єкта висловлювання, адресата, момент і місце висловлювання; 4) дискурс означає бесіду, яка розглядається як основний тип висловлювання; 5) дискурс – це мовлення; 6) термін «дискурс» вживають для позначення системи обмежень, які накладаються на висловлювання.

О. Мороховський свого часу висловлював думку про те, що дискурс – це «послідовність взаємопов'язаних висловлювань [11, с. 5]». В. Звєгінцев під дискурсом розуміє «два або декілька речень, які перебувають одне з одним у змістовому зв'язку [9, с. 170]». М. Дворжецька підкреслює: «у найширшому розумінні дискурс може розглядатися як мовленнєва діяльність у певній комунікативній сфері [8, с. 17]».

В. Григор'єва виокремлює три основні класи вживання терміна «дискурс»: 1) власне лінгвістичне, де дискурс бачиться як мовлення, вписане у комунікативну ситуацію, як вид мовленнєвої

комунікації, як одиниця спілкування; 2) поняття дискурсу, що використовується у публіцистиці та сягає праць французьких структуралістів (М. Фуко); 3) дискурс, що використовується у формальній лінгвістиці, яка намагається ввести елементи дискурсивних понять в арсенал генеративної граматики (Т. Райнхарт, Х. Капм) [7, с. 10].

О. Селіванова пропонує таке визначення дискурсу: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників (онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо); 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти й текст, що є знаковим посередником і зумовлений різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т. ін.); 3) стиль мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки у певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [14, с. 119].

У лінгвістиці в єдності з поняттям «дискурс» визначають поняття «текст». В. Богданов підкреслює, що двома нерівнозначними сторонами дискурсу є мовлення та текст. Дискурс розуміється як все, що говорить та пишеться людиною, а, отже, терміни «мовлення» та «текст» є видовими відносно родового поняття «дискурс», що їх об'єднує [4, с. 5]. В. Боротько дискурс розуміє як текст, але такий, що складається з комунікативних одиниць мови – речень та їх об'єднань у більші єдності, що перебувають у безперервному змістовому зв'язку, що й дозволяє сприймати його як цілісне утворення [6, с. 8]. Наступну дефініцію пропонував І. Сусов: «Зв'язні послідовності мовленнєвих актів називають називають дискурсом. Висловлення (або послідовність висловлень), що передається від мовця слухачу, стає текстом, коли воно виявляється зафіксованим на письмі (або за допомогою звукозаписувального апарату). Текст, отже, постає у вигляді «інформаційного сліду» дискурсу, що відбувся [15, с. 40]».

Поняття дискурсу часто асоціюється з типами та формами мовлення. Г. Бацевич подає перелік типів дискурсів (теле- і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, рекламний дискурс, політичний, релігійний), серед яких він також називає

літературний дискурс. Привертає увагу також саме визначення мовознавцем дискурсу, з погляду комунікативної інтерації і мовної картини світу, презентованої мовцем і осмисленої слухачем: «Дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище <...>. Іншими словами, дискурс – це сукупність мовленнєво-осмисленневих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресата слухачем [2, с. 138]».

Вивчаючи твори художньої літератури, ми маємо справу з художнім дискурсом, який насамперед виявляється у малій прозі українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століття. Дослідники зазначають, що саме цей період є часом появи нових літературних течій, напрямків, пошуків нових принципів організації тексту. Велику увагу письменники зосереджують на доборі й використанні мовних засобів. Основною ознакою малої українську постмодерністської прози є домінування мовної форми над змістом.

О. Переломова зазначає: «Художній текст призначений для комунікації особливого роду. Він розрахований на особливий тип комунікантів, особливий розподіл ролей між ними. Тому питання про художній дискурс інколи набуває дискусійного характеру, більше того, навіть часом висловлюється думка проте, що художній текст як специфічне утворення не має дискурсу, бо створення художнього тексту і його сприйняття не можна уявити як безпосередні складники одного комунікативного акту. До того ж у художній комунікації існує особливий код передачі інформації й засоби впливу на слухача чи читача. Створення тексту не є спонтанним і невимушеним. Автор також керується певними настановами, а також комунікативними намірами й відомими йому прийомами естетичного впливу на адресата [12, с. 5]».

У зв'язку з тим, що основним призначенням художнього дискурсу є емоційно-вольовий та естетичний вплив на тих, кому він адресований, тому головним конституюючим фактором є його прагматична сутність. Функціонування художнього дискурсу неможливе поза діалектичних відносин: письменник – художній твір – читач.

Традиційний підхід до аналізу художнього тексту передбачає вивчення текстових одиниць, граматичних категорій, зв'язків і стилістичних засобів. Проте Н. Кондратенко зазначає: «...для дослідження художнього дискурсу недостатньо враховувати лише власне текстові параметри. Потрібно проаналізувати прагматичну настанову автора. Створення й функціонування художнього твору, втіленому в художньому тексті, уможливлено завдяки екстралінгвальним конвенціям, що розкривають зв'язок між текстом і світом [10, с. 6–7]».

Специфіка художнього твору полягає в мовленнєвій діяльності мовця. Йдеться про дискурсивну діяльність мовця, що виходить за межі власне тексту й уможлиблює тлумачення художнього твору як особливого типу дискурсу. Крім мовця потрібно зважати й на чинник читача, роль якого полягає у сприйнятті художнього тексту. Тому художній дискурс можна визначити як процес взаємодії тексту й читача. Художній текст є одним із компонентів акту художньої комунікації, представляючи особливу художню реальність, яка, поєднуючись із дискурсами автора та читача, створює новий тип дискурсу – художній.

Ю. Лотман уважає, що простір художнього дискурсу виступає як необхідний посередник між літературою і мовою, між літературою й зовнішньою реальністю. Саме в ньому формується те «семіотичне середовище», що на думку дослідника, є необхідною умовою реалізації комунікативної функції словесного мистецтва [5, с. 438].

На думку В. Тюпи, художній дискурс – це підлеглий естетичній комунікації дискурс мовця та персонажів. Учений описує специфічні ознаки художнього типу дискурсу, найважливіша з яких на його думку полягає в тому, що змістом повідомлення в такому дискурсі є особистість. Повідомлення в художньому дискурсі набуває характеру актуалізації особистістю своєї цілісності. Дослідник робить висновок, що художній дискурс пропонує не нову ментальність, а нову мову для її актуалізації.

Н. Кулібіна розуміє під художнім дискурсом послідовний передбачуваний/непередбачуваний процес взаємодії тексту й реального читача. На думку дослідниці, текст без читача

неповний. Реально він існує в процесі його сприйняття, при реконструкції тієї частини його змісту, що прямо в тексті не виражена, а передбачається відомою читачу та привноситься ним у процесі створення художнього дискурсу.

Учені сьогодення зазначають, що художній дискурс також можна характеризувати в межах різних класифікацій типів дискурсу. За класифікацією В. Карасика художній дискурс входить до складу персонального типу дискурсу, тобто адресант виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу та будує свої висловлювання, виходячи із власних поглядів. А. Белова відносить художній дискурс до класифікації за сферами функціонування [3], а за класифікацією Г. Почепцова він належить до без адресатного підвиду письмового типу дискурсу [13].

Отже, художній тип дискурсу – це одне з найскладніших понять у теорії дискурсу. Кожен лінгвіст витлумачує його по-своєму, ураховуючи ті чи ті аспекти його природи. Художній дискурс – це втілення вербального повідомлення, що передає предметно-логічну, естетичну, образну, емоційну й оцінну інформацію, об'єднану в ідейно-художньому змісті тексту в єдине ціле. Провідні вчені та лінгвісти відносять художній дискурс до різних типів дискурсів, у кожному з яких виконує певну функцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнов // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева ; 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 136–137.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Іноземна філологія. – К. : Вища школа, 2002. – Вип. 32–33. – С. 7–14.
4. Богданов В. В. Текст и текстовое общение / Богданов В. В. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского гос. университета, 1993. – 68 с.

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 року